

THE THEMATIC PARADIGM OF THE TURKISH PROVERBS AND SAYINGS

This article is devoted to the research of the Turkish proverbs and sayings, their approach of classification. The most attention is paid to the thematic classification. The most common thematic groups are characterized giving the examples.

Keywords: *proverb, saying, thematic classification, thematics, paroemias.*

УДК 81'1:159.922.4

Письменна Ю. О., к. філол. н., асист.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ЕТНОКУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА ЛЕКСЕМ ЯК ПРЕДМЕТ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті здійснено критичний огляд і систематизацію сучасних лінгвістичних напрямів, орієнтованих на дослідження лексики, яка містить у своїй семантиці культурно зумовлений компонент.

Ключові слова: *культурно маркована лексика, етнолінгвістика, лінгвокультуро-логія, контрастивна лінгвістика, лінгвоконцептологія, міжкультурна комунікація.*

Антропоцентрична переорієнтація мовознавчих досліджень, в якій визначальна роль відводиться вивченню національної самобутності народу, унікальному феномену народної культури в національній мові, що слугує зберігачем і транслятором культурних особливостей, цінностей і світогляду нації, зумовила в останні десятиліття зростання дослідницького інтересу до лексики, що містить у собі національно-культурний компонент.

Джерело цього інтересу, на думку Анни Вежбицької, «...полягає в осмисленні того факту, що значення слів у різних мовах не збігаються (навіть якщо вони наводяться як відповідники один одному у словниках), що вони відображають і передають спосіб життя і спосіб мислення, характерний для даної мовної спільноти, і що вони є безцінним ключем до розуміння культури» [Вежбицкая 1999, с. 267]. Культурно специфічні слова являють собою понятійні знаряддя, що відображають у певний спосіб досвід суспільства відносно дій і міркувань про різні речі і сприяють увічненню цих способів. Внаслідок змін у суспільстві зазначені знаряддя можуть також поступово видозмінюватись і відкидатись. У цьому сенсі інвентар понятійних знарядь суспільства ніколи не «детермінує» повністю його світогляд, але, очевидно, впливає на нього [Там само, с. 269].

Актуальність статті визначається необхідністю систематизації і методологічного оформлення сучасних підходів до вивчення культурно маркованої лексики. **Метою**

є комплексна репрезентація основних напрямів дослідження лексичних одиниць, які містять у своїй семантиці культурно зумовлений компонент.

У сучасній лінгвістичній парадигмі, антропоцентричній за своїм характером і спрямуванням, основними напрямками досліджень культурно маркованих лексичних одиниць є *етнолінгвістичний*, *лінгвокультурологічний* та *контрастивний*.

Етнолінгвістика – комплексна дисципліна, що знаходиться на стику мовознавства, етнографії і соціології. Її виникнення традиційно пов'язують з іменами Ф. Боаса і Е. Сепіра та їхніми дослідженнями мов північноамериканських індіанців; на становлення та методологічне оформлення етнолінгвістичних досліджень також вплинула теорія Г. Шухардта, відома під назвою «Wörter und Sachen» («Слова і речі») [Шухардт 1950], орієнтована на вивчення історії слів у тісному зв'язку з історією реалій.

А. С. Герд вважає, що метою етнолінгвістики є демонстрація того, як мова в різних формах її існування, на різних етапах її історії впливала і впливає на історію народу, на становище того чи іншого етносу в сучасному суспільстві. В етнолінгвістиці категорії і факти мови використовуються тільки як засіб глибшого проникнення у власне етнічні процеси [Герд 1995, с. 5].

В. В. Воробйов зазначає, що етнолінгвістика вивчає мову в соціокультурному контексті, об'єктом її аналізу може стати будь-який мовний акт з урахуванням усіх умов та обставин комунікації [Воробьёв 1999, с. 81].

На думку одного з найвідоміших представників цього напрямку М. І. Толстого, етнолінгвістика враховує перш за все специфічні – національні, народні, племенні – особливості етносу. Її основні завдання зводяться до реконструкції відображення в мові культурних, психологічних і міфологічних уявлень і «переживань» у їхньому діахронному русі, що дає надзвичайно багатий матеріал для зіставлення культур вищезазначених етнічних спільнот [Толстой 1997, с. 27, 39].

У межах розгляду фразеологічного рівня мови етнолінгвістична орієнтація дослідження направлена переважно на реконструктивний план виявлення культурних пластів у формуванні фразеологізмів [Телия 1999, с. 14].

На відміну від етнолінгвістики, *лінгвокультурологія* орієнтована на сучасний стан і функціонування мови і культури. Ця дисципліна розглядається як «та частина етнолінгвістики, що присвячена вивченню й опису кореляції мови і культури в їхній синхронній взаємодії». Лінгвокультурологія досліджує насамперед живі комунікативні процеси у зв'язку із синхронно діючим менталітетом [Телия 1996, с. 217–218].

За визначенням В. В. Воробйова, лінгвокультурологія – комплексна наукова дисципліна синтезуючого типу, що вивчає взаємодію і взаємозв'язок культури і мови в її функціонуванні і відображає цей процес як цілісну структуру одиниць у єдності їхнього мовного і позамовного (культурного) змісту за допомогою системи методів і з орієнтацією на сучасні пріоритети і культурні установки [Воробьёв 1999, с. 101]. Її предметом є національні форми буття особистості, відтворені у системі мовної комунікації. Лінгвокультурологічні дослідження спрямовані на антропоцентричне розуміння культури; людину як мовну особистість; розгляд мови як системи втілення людських цінностей; національну своєрідність мовного відображення світу; моделювання процесів породження і сприйняття мови; входження тексту в культуру і його

інтерпретацію тощо. Лінгвокультурологія дає системний опис фактів мови і культури в їхній взаємодії та взаємозв'язку, досліджує МКС, єдність матеріальної та духовної культури в мові [Там само, с. 76–77].

Однією з базових наук, що слугують теоретичною основою і джерелом лінгвокультурології є власне культурологія. Ця наука займається теорією і методологією дослідження культури, вивчає сутність і характер культури, її види, форми, функції, структуру і динаміку, моделює культурні конфігурації різних епох, народів, соціумів, конфесій, станів, виявляє риси своєрідності культурних світів [КС, с. 325].

Лінгвокультурологія тісно пов'язана з лінгвокраїнознавством, яке може вважатися одним із її джерел. Їх споріднює те, що обидві дисципліни мають не лише теоретичну, а й прикладну, лінгводидактичну направленість. На відміну від лінгвокраїнознавства, для якого був характерний вибірковий, несистемний, швидше ілюстративний підхід до опису культурних реалій, лінгвокультурологія ставить перед собою завдання цілісного, системного представлення одиниць мови і культури в їхній кореляції та взаємодії. Лінгвокультурологія «працює» на глибинному рівні семантики з урахуванням системного й інтегративного підходів до вивчення явищ мови і культури. Співвідносячи значення культурно детермінованих одиниць із концептами (кодами) загальнолюдської або національної культури, лінгвокультурологічний аналіз дає їм об'ємну і всеохоплюючу експлікацію [Ольшанский 2000, с. 30–31].

Лінгвокультурологія активно формує свій категоріальний апарат, до якого входить, зокрема, лінгвокультурологічне поле, лінгвокультурема, лінгвокультурна ситуація, культурна інформація, культурний фон, культурний концепт, культурна конотація, культурно-мовна компетенція тощо.

У межах лінгвокультурологічних досліджень виділяються фразеологічний, концептологічний, лексикографічний, лінгводидактичний напрями, а також теорія міжкультурної комунікації.

1. Фразеологічно орієнтована лінгвокультурологія. Як зазначає С. Г. Тер-Мінасова, в ідіоматиці мови, тобто в національно-маркованому її шарі, зберігається система суспільних цінностей, мораль, ставлення до світу, до людей, до інших народів, які притаманні певному етносу. Фразеологізми, прислів'я, приказки найбільш наочно демонструють і географічне положення, й історію, і спосіб життя, і традиції тієї чи іншої людської спільноти, об'єднаної однією культурою [Тер-Мінасова 2000, с. 80]. Прислів'я і приказки – це багатий, експресивно забарвлений шар мовної системи, що віками зберігає у собі скарби народних спостережень, уявлень та умовиводів. Поряд з універсальними уявленнями про світ прислів'я та приказки відображають і національно-специфічні цінності та ідеали, притаманні представникам конкретного мовного соціуму [Орлянская 2003, с. 50]. Лінгвокультурологічний аналіз ставить за мету вивчення здатності фразеологічних знаків відображати сучасну культурну самосвідомість народу, що розглядається як основа його ментальності.

При дослідженні культурно-національної самотутності фразеологічного складу мови головними постулатами є такі (за [Телия 1999, с. 14]):

1. Більшість фразеологізмів мають культурно-національну своєрідність (сюди можуть входити і ті фразеологізми, які освоєні та культурно адаптовані в мові через різні форми запозичення).

2. У колективній несвідомій пам'яті носіїв мови зберігається інтертекстуальний зв'язок фразеологізмів з тим чи іншим кодом культури, що виявляється у здатності носіїв мови до культурної референції, котра залишає свій слід у культурній конотації.

3. Відтворюваність фразеологічних знаків сприяє міжпоколінній трансляції культурно значимих настанов, а отже, формуванню в процесах засвоєння і використання мови культурної самосвідомості як окремої особистості, так і культурно-національної ідентичності народу – носія мови.

Дослідженнями національно-культурної специфіки фразеологічної діасистеми займаються такі вчені, як Б. М. Ажнюк, М. Л. Ковшова, Т. Г. Орлянська, В. Н. Телія та ін.

2. *Логіко-лінгвістичний, або концептологічний*, напрям зосереджений на вивченні культурних концептів («ключових слів культури» за А. Вежбицькою): укр. «доля», «воля», «лихо», «серце»; рос. «правда», «свобода», «пам'ять», «долг», «тоска»; англ. «self», «privacy», «freedom», «understatement» тощо. У цих концептах реалізуються як універсальні, загальнолюдські, так і національно-специфічні риси. При дослідженні таких номенів застосовується концептуальний аналіз. За його результатами робляться висновки про місце культурного концепту в мовній картині світу етносу, в ціннісній ієрархії етнічного світогляду, про його функції в житті «етнічної» людини.

3. *Лексикографічний напрям* реалізується створенням новітніх культурологічних словників, що містять різноманітну етнокультурну і лінгвокультурологічну інформацію.

3-поміж оригінальних культурологічних лексикографічних праць варто виділити такі: В. В. Жайворонок «Знаки української етнокультури» (2006); «Słownik stereotypów i symboli ludowych» (1996) під редакцією Є. Бармінського, Ю. С. Степанов «Константы: словарь русской культуры» (1997), «Славянские древности» (1995-2009) під редакцією М. І. Толстого тощо.

4. *Лінгводидактичний напрям і проблеми міжкультурної комунікації (МКК)* постав із лінгвокраїнознавчої теорії слова, започаткованої Є. М. Верещагіним і В. Г. Костомаровим. На момент свого виникнення ця теорія являла собою оригінальну семантичну концепцію прикладного характеру: через поняття лексичного фону здійснювалося ознайомлення іноземців з іномовною культурою, в лінгводидактичних цілях реалізувалася кумулятивна функція мови, і в такий спосіб проводилася акультурація адресата [Верещагин, Костомаров 1973; Верещагин, Костомаров 1980]. На сучасному етапі динамічного розвитку набула теорія міжкультурної комунікації (міжкультурної інтеракції, міжкультурного спілкування), яка досліджує спілкування між партнерами, що належать до різних лінгвокультур. МКК є інтегративною дисципліною, що поєднує досягнення антропології, етнографії, теорії комунікації, психології, етнопсихоаналізу, етнориторики тощо.

Є. Ф. Тарасов, досліджуючи механізми міжкультурного спілкування, робить висновок про те, що головною причиною непорозуміння у процесі міжкультурної комунікації є не стільки відмінність мов, скільки відмінність національної свідомості

комунікантів. При цьому під терміном «діалог культур» розуміється спілкування образів різних культур у рамках однієї свідомості, а не спілкування різних свідомостей [Тарасов 1996, с. 8–9].

Центральними для проблематики МКК стають поняття етноцентризму, культурного релятивізму, культурного шоку і його стадій, культурно-специфічних знань, акультурації.

І. В. Привалова одним із базових понять у дослідженні процесів МКК вважає «етнолінгвокультурну свідомість» – інваріантний образ світу, співвіднесений з особливостями національної культури і національної психології, що існує як у суспільній, так і в індивідуальній формах. Базисні функції етнолінгвокультурної свідомості такі ж, як у картини світу – інтерпретаційна і регулятивна, але вона ширша за МКС, оскільки включає не тільки усвідомлене, структуроване і вербалізоване знання, а й неусвідомлене, неструктуроване і невербалізоване. Етнолінгвокультурна свідомість опосередкує акти світосприйняття і світорозуміння у процесі МКК, а також здійснює побудову суб'єктивних образів об'єктивного світу [Привалова 2004, с. 92].

Для мовних засобів, які є зовнішнім виявом етнолінгвокультурної свідомості, дослідниця пропонує термін «мовні маркери національно-культурної свідомості» і виділяє три їх типи: лінгвоструктурні (лінгвістичні конструкти граматичних концептів), лінгвокультурні (засоби мовного контакту, етнографічні та побутові номени), лінгвоекологічні (неологізми, нові фразеологізми, контамінаційні вирази). Такий підхід, на думку І. В. Привалової, дозволяє визначити національно-культурну специфіку всієї мовної системи як інструментарію, яким користується мовна особистість для зовнішньої реалізації своїх образів свідомості, що відбувається у вигляді вербальної інтерпретації [Там само, с. 93].

Функціональна спрямованість МКК, у центрі якої знаходиться людина як носій універсалий і культурних особливостей, набуває особливої актуальності в контексті сучасного осмислення міжнаціональної взаємодії, коли культурні відмінності визнаються не менш серйозним фактором у міжнаціональних конфліктах, ніж економічні інтереси та ідеологічні чинники.

Контрастивна лінгвістика, виникнення якої у зарубіжній лінгвістиці пов'язується з ім'ям Р. Ладо, при зіставленні двох або більше мов керується завданням визначити особливості кожної із зіставлюваних мов, що можуть лишитися непоміченими при лисе «внутрішньому» дослідженні певної мови.

На думку В. В. Воробйова, контрастивна лінгвістика має яскраво виражені лінгводидактичні цілі, адже виявляються найбільш суттєві розходження у мовних структурах у цілому і на окремих їх рівнях; вивчається одна мова у «дзеркалі» іншої, що методологічно виправдано для прикладного аспекту лінгвокультурології [Воробьєв 1999, с. 100].

А. Вежбицька стверджує, що неможливо знайти «ідентичність» своєї власної культури (якою б різномірною вона не була), доки глибоко і досконало не познайомишся з іншою культурою [Вежбицька 1999, с. 289].

Для отримання об'єктивних результатів при контрастивному зіставленні дослідник має подолати бар'єр етноцентризму – принципу, згідно з яким представники

будь-якої культури зазвичай вважають свій спосіб дії і розуміння навколишнього світу, свої мовні форми і значення правильними. Тому, коли в іншій культурі використовуються відмінні форми і значення, це неправильно [Ладо 1989, с. 56]. Отже, за формулюванням Г. Д. Гачева, лінгвіст-культуролог, беручись за крос-культурне дослідження, зобов'язаний не лише нівелювати звичні схеми сприйняття та розуміння, нав'язані йому рідною мовою, а й подолати свій підсвідомий етноцентризм, прагнучи максимальної об'єктивності в інтерпретації лінгвокультурних фактів мов, носіями яких виступають різні етноси [Гачев 1995, с. 45].

На нашу думку, контрастивний аналіз не протиставлений етнолінгвістичному та лінгвокультурологічному, як це формулює В. Н. Телія (див. вище), хоча він, безумовно, є специфічним, відмінним від інших напрямом і методом дослідження національно-культурних особливостей мовних одиниць; також ми не погоджуємося із розумінням контрастивного аналізу виключно як інструментарію лінгвокультурології для реалізації лінгводидактичних цілей, як вважає В. В. Воробйов. Лінгвокультурний аналіз, що має справу зі специфічними словами і значеннями тільки однієї мови, на нашу думку, в будь-якому разі орієнтований на зіставлення. У випадку залучення тільки однієї мови контрастивне зіставлення є латентним і неконкретизованим – аналізована мова протиставляється «іншим» невизначеним мовам, адже саморефлексії та усвідомлення своєї «іншості» не є мотивованими для мовця – носія рідної мови, доки він не стикається із чужорідними явищами і поняттями. «Чисте» контрастивне дослідження має визначений об'єкт – конкретні мови, між якими і проводиться зіставлення із застосуванням лінгвокультурного аналізу. Висновки такого дослідження мають право претендувати на більшу об'єктивність і меншу «умоглядність», тому що, аналізуючи певну лексему та її відповідники в інших мовах, можна достатньо точно говорити про її еквівалентність (а отже, універсальність), часткову еквівалентність, безеквівалентність, або унікальність, даної лексики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Ажнюк Б. М.* Англійська фразеологія у культурно-етнічному висвітленні / Ажнюк Богдан Миколайович. – К.: Наук. думка, 1989. – 134 с.
2. *Вежбицкая А.* Семантические универсалии и описание языков / Анна Вежбицкая. – М.: «Языки русской культуры», 1999. – 780с.
3. *Верещагин Е. М., Костомаров В. Г.* Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Евгений Михайлович Верещагин, Виталий Григорьевич Костомаров. – М., 1973. – 223с.
4. *Верещагин Е. М., Костомаров В. Г.* Лингвострановедческая теория слова / Евгений Михайлович Верещагин, Виталий Григорьевич Костомаров. – М., 1980. – 320с.
5. *Воробьёв В. В.* Лингвокультурология в кругу других гуманитарных наук / Владимир Васильевич Воробьёв // Русский язык за рубежом. – 1999. – № 2–3. 76–82; № 3. –С. 95–101.
6. *Гачев Г.* Национальные образы мира. Космо-Психо-Логос / Георгий Дмитриевич Гачев. – М.: Прогресс, 1995. – 480с.

7. *Герд А. С.* Введение в этнолингвистику: Учебное пособие / Александр Сергеевич Герд. – СПб., 1995. – 103 с.
8. *Жайворонок В. В.* Знаки української етнокультури: словник-довідник / Віталій Вікторович Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
9. *Ковшова М. Л.* Ни кола ни двора: образ бездомного в русском языке и фольклоре / Мария Львовна Ковшова // Культурные слои во фразеологизмах и в дискурсивных практиках. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 208–220.
10. *Ковшова М. Л.* Как с писаной торбой носиться: принципы когнитивно-культурологического исследования идиом / Мария Львовна Ковшова // Фразеология в контексте культуры. – М.: «Языки русской культуры», 1999. – С. 164–173.
11. *КС – Культурология. XX век. Словарь* / Под. ред. Левит С. Я. – СПб.: Унив. кн., 1997. – 640с.
12. *Ладо Р.* Лингвистика поверх границ культур / Р. Ладо // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 25. Контрастивная лингвистика. – М., 1989. – С. 32–62.
13. *Ольшанский И. Г.* Лингвокультурология в конце XX в.: итоги, тенденции, перспективы / Игорь Григорьевич Ольшанский // Лингвистические исследования в конце XX в.: Сб. обзоров. – М., 2000. – С. 26–55.
14. *Орлянская Т. Г.* Национальная культура через призму пословиц и поговорок / Татьяна Георгиевна Орлянская // Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2003. – №3. – С. 27–51.
15. *Привалова И. В.* Разнообразие подходов в развитии теоретических основ межкультурного общения / Ирина Владимировна Привалова // Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2004. – №3. – С. 85-97.
16. *Степанов Ю. С.* Константы: Словарь русской культуры: Опыт исследования / Юрий Сергеевич Степанов. – М.: „Языки русской культуры”, 2005. – 824с.
17. *Тарасов Е. Ф.* Межкультурное общение – новая онтология анализа языкового сознания / Евгений Фёдорович Тарасов // Этнокультурная специфика языкового сознания. – М., 1996. – С. 7–22.
18. *Телия В. Н.* Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры / Вероника Николаевна Телия // Фразеология в контексте культуры. – М.: «Языки русской культуры», 1999. – С. 13–24.
19. *Телия В. Н.* Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / Вероника Николаевна Телия. – М.: «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
20. *Тер-Минасова С. Г.* Язык и межкультурная коммуникация / Светлана Григорьевна Тер-Минасова. – М.: Слово, 2000. – 262 с.
21. *Толстой Н. И.* Этнолингвистика в кругу гуманитарных дисциплин / Никита Ильич Толстой // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. – М.: Academia, 1997. – С. 306–315.
22. *Трошина Н. Н.* Лингвистический аспект межкультурной коммуникации / Наталия Николаевна Трошина // Этнокультурная специфика речевой деятельности. Сб. обзоров. – М., 2000. – С. 56–68.

23. *Шухардт Г.* Избранные статьи по языкознанию / Гуго Шухардт. – М.: Изд-во иностр. лит., 1950. – 291 с.
24. *Słownik stereotypów i symboli ludowych/ Jerzy Bartmiński* – Lublin, 1996. – Т.1. – 522 s.

Стаття надійшла до редакції 23.10.2014 р.

Письменная Ю. А., к. филол. н., асист.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко

ЭТНОКУЛЬТУРНАЯ СПЕЦИФИКА ЛЕКСЕМ КАК ПРЕДМЕТ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В XX – НАЧАЛЕ XXI В.

В статье представлен критический обзор и систематизация современных лингвистических направлений, ориентированных на изучение лексики, содержащей в своей семантике культурно обусловленный компонент.

Ключевые слова: культурно маркированная лексика, этнолингвистика, лингвокультурология, контрастная лингвистика, лингвоконцептология, межкультурная коммуникация.

Yuliya Pysmennna, Cand.Phil.Sci., the Assistant Professor,
National Taras Shevchenko University of Kiev

CULTURALLY MARKED WORDS AS THE OBJECT OF THE LINGUISTIC RESEARCHES IN THE END OF THE 20TH CENTURY – IN THE BEGINING OF THE 21ST CENTURY

The thesis is devoted to the critical review and systematization of the modern areas of the linguistic studies, focused on the culturally marked words.

Keywords: culturally marked words, ethnoлингuistics, cultural linguistics, contrastive linguistics, concept, intercultural communication.

УДК 81'25=111=161.2:82-7

Підгрушна О. Г., асп.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ГУМОР В АСПЕКТІ ПЕРЕКЛАДНОСТІ (на матеріалі англомовних художніх творів)

У статті досліджено відтворення гумору в художньому перекладі та межі його перекладності. Розглянуто причини нерозуміння гумору з іншої культури. Проаналізовано втрати, які виникають при відтворенні гумору іншою мовою.

Ключові слова: гумор, переклад, перекладність, художність, мова, культура.